

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN KAYNAŞTIRMA UYGULAMALARINDA
KARŞILAŞTIĞI PROBLEMLER VE BUNLARLA BAŞA ÇIKMA YOLLARI***
**THE PROBLEMS ENCOUNTERED BY THE TEACHERS OF RELIGIOUS CULTURE AND KNOWLEDGE
OF ETHICS IN THE INCLUSIVE EDUCATION AND THE WAYS OF COPING WITH THEM**

Muzaffer ÜZÜMCÜ**
Bayramali NAZIROĞLU***

Öz

Bu araştırmanın amacı ortaokullarda görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamalarında yaşadıkları problemlerin ve bunlarla başa çıkma yollarının tespit edilmesidir. Bu amaçla Rize İli Merkez Mahallelerindeki ortaokullarda kaynaştırma eğitimi veren bütün Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleriyle (26) görüşülmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilen veriler, betimsel analiz ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, öğretmenlerin tamamına yakını (23), kaynaştırma eğitimi uygulamalarında bir takım problemler yaşamaktadır. Bu problemler, özel gereksinimi olan öğrencilere yapılan uyarlamalarda, özel gereksinimi olan bireylerle olan iletişimde, öğretimde, davranışlarda ve özel gereksinimi olan öğrencilerin değerlendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin bu problemlerle başa çıkmak için öğrenciyi uyarma, rehber öğretmenle görüşme, özel gereksinimi olan öğrenciyle birebir ilgilenme ve özel gereksinimi olan öğrencinin ailesiyle işbirliği yapma gibi bir takım yollara başvurdukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Kaynaştırma Eğitimi, Özel Gereksinimi Olan Öğrenci.

Abstract

The aim of this study is to determine both the problems experienced by the teachers of Religious Culture and Ethical Knowledge, who working in the secondary school, in the inclusive education and how they cope with them. For this purpose, it was interviewed all the teachers of Religious Culture and Ethical Knowledge (26) instructing in inclusive classrooms in Rize Province Central District Secondary Schools. The data, obtained using a semi-structured interview form, were analyzed by descriptive analysis and content analysis. According to the findings almost all of the teachers (23) have some problems related to inclusive education practices. These problems have emerged in the adaptation, the education, the behavior and the assessment of students with special needs and the communication with them. It has observed that the teachers apply to a number of ways such as warning, interview with guidance counselors, give special attention to students with special needs, and collaborate with the student's family to deal with these problems.

Keywords: Teacher of Religious Culture and Ethical Knowledge, Inclusive Education, Student with Special Needs.

A. Giriş

Eğitim sadece normal gelişim gösteren bireylerin yaşamlarını kapsayan bir süreç değildir. Çeşitli yetersizliklerinden ötürü genel eğitimden faydalanamayan özel gereksinimi olan bireyler de, özel olarak yetiştirilmiş personel, bir takım yöntemler ve eğitim ortamlarında yapılan düzenlemelerle eğitim sürecine dâhil edilirler. Gerekli duyarlılığa sahip olduğunda özel gereksinim gerektiren durumların her yerde olduğu fark edilebilir (Eiesland, 2005: 2).

Hallahan ve Kauffman'a göre (1978: 4), özel gereksinimi olan bireylere özgü eğitsel ihtiyaçların karşılanması özel olarak tasarlanmış bir eğitim ile mümkün olabilecektir. Bu eğitim özel materyal, öğretim tekniği, ekipman ve hizmet alanları gerektirebilir. Blackhurst ve Berdine de aynı konuya dikkat çekmek için standart okul müfredatının özel gereksinimi olan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını, bunun için özel olarak tasarlanmış bir eğitime ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedirler (Blackhurst & Berdine, 1981: 8).

Kaynaştırma; en az kısıtlayıcı ortam ilkesini uygulayarak, özel gereksinimi olan öğrencileri genel eğitim ortamlarına veya sosyal programlara dâhil etme sürecini ifade eder (Sucuoğlu, Diken, Demir, Ünlü, & Şen, 2010: 60). Kaynaştırmada öğrencilerin yeteneklerine ve ihtiyaçlarına göre eğitsel seçenekler çeşitlilik gösterir (Lewis & Doorlag, 1991: 4).

Bir eğitim ortamı olarak kaynaştırma kendi içerisinde tam zamanlı, kaynak oda destekli ve yarım zamanlı olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Tam zamanlı kaynaştırmada özel gereksinimi olan öğrenci tüm gün normal sınıfta diğer öğrencilerle birlikte eğitim alır. Bu durumdaki özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıf içindeki tüm gereksinimlerini öğretmenleri karşılamaktadır. Kaynak oda destekli kaynaştırmada özel

*Bu makale Muzaffer Üzümcü tarafından hazırlanan "DKAB Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Yeterlikleri, Sorunları ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tez çalışmasından elde edilen veriler ışığında hazırlanmıştır.

**Arş. Gör., R. Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, muzafferuzumcu@hotmail.com

***Yrd. Doç. Dr., R. Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, bayramali53@hotmail.com

gereksinimi olan öğrenci geri kaldığı ve desteğe ihtiyaç duyduğu derslerde kaynak odada özel eğitim öğretmeninden yardım almaktadır. Yarım zamanlı kaynaştırmada ise özel gereksinimi olan öğrenci özel sınıfta eğitim görmekle birlikte başarılı olabileceği derslerde kaynaştırma sınıfında eğitim almaktadır (Batu & Kırcalı-İftar, 2011: 9).

Özel gereksinimi olan bireyler, ilgili kişi ya da kurumların önceliklerine göre farklı biçimlerde tasnif edilebilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının 2006 tarihli Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nin tanımlar kısmında geçen yasal sınıflandırma, özel gereksinimi olan öğrencilerin sık rastlanan yetersizlik gruplarını önceleyerek şöyle sıralanabilir:

1. Süreğen hastalığı olan birey
2. Zihinsel yetersizliği olan birey
3. Ortopedik yetersizliği olan birey
4. Görme yetersizliği olan birey
5. Duygusal ve davranış bozukluğu olan birey
6. İşitme yetersizliği olan birey
7. Dil ve konuşma güçlüğü olan birey
8. Üstün yetenekli birey
9. Otistik birey
10. Özel öğrenme güçlüğü olan birey
11. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan birey
12. Birden fazla yetersizliği olan birey
13. Serebral palsili birey (Sinir sisteminin zedelenmesi ile ortaya çıkan yetersizlik).

Kaynaştırma uygulamalarında, normal gelişim gösteren öğrenciler ve özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıf ortamında etkileşime girmeleri, bu öğrencilerin akademik ve sosyal alanlarda gelişmelerine katkı sağlamaktadır (Atkın, 2010: 26-27; Lewis & Doorlag, 1991: 11; Ceylan & Aral, 2005: 71). Bu sayede, özel gereksinimi olan öğrenciler, arkadaşlarını ve öğretmenlerini model edinerek uygun sosyal davranışları geliştirme olanağına sahip olmaktadır (Özgür, 2011: 18-19). Ayrıca bireyselleştirilmiş eğitim programları aracılığıyla kapasite ve öğrenme hızlarına uygun eğitim alıp, destek eğitim sayesinde zayıf yönlerini yeterli hale getirebilirler. Uygun eğitsel, fiziksel ve sosyal ortamlar sayesinde kendilerine olan güvenleri artar ve daha başarılı olabilirler (MEB, 2010: 23). Özel gereksinimi olan öğrenciler, sınıfın bir üyesi olduklarını hissettiklerinde benlik algıları olumlu yönde gelişebilmektedir. Takdir edilme, cesaret, sorumluluk ve işbirliği gibi sosyal değerlerin gelişimi kaynaştırma uygulamalarının yararlarından birisidir (Kırcalı-İftar, 1998: 18-19). Kaynaştırma eğitiminin yararlarından birisi de, özel gereksinimi olan öğrencilerin etiketlenmelerini ve bunun olumsuz etkilerini azaltmasıdır (Lewis & Doorlag: 1991, s. 20).

2014-2015 Milli Eğitim İstatistiklerine göre 72.095 öğrenci ilkokul, 89.887 öğrenci ortaokul ve 20.935 öğrenci liselerde olmak üzere toplam 182.917 öğrenci kaynaştırma eğitimi almaktadır (MEB İstatistikleri, 2015: 36).

B. Araştırmanın Amacı ve Problemi

Araştırma, ortaokullarda haftada iki saati zorunlu olmak üzere din, ahlak ve değerler grubu derslerin seçilmesi halinde sekiz saate kadar özel gereksinimi olan öğrencilerle birlikte olma ihtimali olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamalarında karşılaştıkları problemleri tespit etmeyi ve bu problemleri nasıl çözmeye çalıştıklarını anlamayı amaçlamaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamalarında karşılaştıkları problemler ve bunların çözüm yolları üzerine henüz bir araştırma yapılmamış olması önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Bu araştırmanın temel problemi kaynaştırma eğitimi uygulamalarının yapıldığı sınıflarda ders veren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin, bu uygulamalarda karşılaştıkları problemleri, kendi görüşlerinden hareketle tespit etmek ve bu problemlerle nasıl başa çıktıkları konusuna açıklık getirmektir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, keşfetmeye ve anlamaya öncelik veren nitel bir yaklaşımla kurgulanmış, araştırma verileri görüşmecilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinin nedenleri arasında katılımcıların duygu, düşünce ve deneyimlerinin empati yoluyla ve sistematik bir şekilde incelenmesine fırsat vermesi sayılabilir (Ekiz, 2009: 29). Nitel yöntemi tercih eden araştırmacılar, araştırma verilerinin oluşma sürecinde aktif olarak yer almaktadır. Araştırmacı sadece yürütücü işlevi görmez aynı zamanda sürece aktif olarak katılır (Kümbetoğlu, 2012: 37).

Nitel araştırmalarda kullanılan görüşme çeşitleriyle ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmasına rağmen bunların hepsi iç içe ve uyum içerisindedir (Fraenkel & Wallen, 2009: 446). Soruların yapısı açısından

görüşme “yapılandırılmış”, “yarı yapılandırılmış” ve “yapılandırılmamış görüşme” olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Bu çalışmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde görüşme konusu, araştırmacı tarafından önceden detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve görüşme boyunca nelerin konuşulacağı belirli sorular çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Ancak görüşülen kişi sorular ekseninde serbest bir söyleşi için özgür bırakılmaktadır (Mayring, 2011: 73; Bernard, 2000: 191). Bu tür görüşmelerde soruların bir kısmı yapılandırılmamış bir kısmı da yapılandırılmış olabilir. Görüşülen kişinin ne tür tepki vereceğinin öngörülemediği durumlarda serbest tepki verebileceği açık uçlu sorular tercih edilir (Erkuş, 2011: 126). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırılan kişilerin de görüşme üzerinde belli ölçüde kontrolleri olabilmektedir. Ancak araştırmacı yeri geldiğinde görüşme yapılan kişiyi yönlendirerek asıl konuşulması gereken meselelere odaklandırmaya çalışabilir (Çepni, 2007: 108; Ekiz, 2009: 63).

Görüşmelerin amacına ulaşması yansız bir çalışma grubunun tespit edilebilmesine bağlıdır (Balci, 2013: 166). Bu durumun yanı sıra maliyet ve kontrol güçlükleri de dikkate alınarak araştırmacının Rize Merkez ortaokullarında yapılmasına karar verilmiştir. Bu karardan sonra Rize Merkez Mahalleleri ve bu mahallelerde bulunan ortaokullar tespit edilmiştir. Rize İli Merkez Mahallelerinde 11 ortaokul 1 imam-hatip ortaokulu olmak üzere toplam 12 ortaokul seviyesinde eğitim veren kurum bulunmaktadır. Daha sonra okullarla iletişime geçilerek özel gereksinimi olan öğrenci sayıları ve özel gereksinimi olan öğrencilerin derslerine giren DKAB öğretmenleri hakkında bilgi edinilmiştir. Edinilen bilgiler neticesinde görüşme yapılabilecek 26 öğretmen olduğu tespit edilmiş ve bu sayı yeterli bulunmuştur. Böylece araştırmacının çalışma grubu, Rize ili merkez mahalleleri ortaokul ve imam-hatip ortaokullarının kaynaştırma uygulamaları yapılan sınıflarında görev yapan DKAB öğretmenleri olarak belirlenmiştir.

Görüşme verileri ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Ses kayıt cihazındaki verilerin yazılı forma aktarılması gerekmektedir. Yazıya dökme çok zahmetli olmakla birlikte güçlü bir yorumlama için kaçınılmazdır (Mayring, 2011: 93). Bu yüzden bütün ses kayıtları analiz için yazıya dökülmüştür.

Araştırmada veriler betimsel ve içerik analiz yöntemleriyle yorumlanmıştır. Nitekim nitel araştırmalarda elde edilen veriler betimsel analizle özetlenip yorumlandıktan sonra içerik analiziyle daha derinlemesine irdelenerek betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalara ulaşılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2011:227). Araştırmacı içerik analizinde ise, mesajı kategorilere bölerek, kodlayarak ya da kayıt birimlerini saptayarak işe başlamaktadır. Mesaj kodlandığında anlamı üzerinde işlem yapılmış olmaktadır (Bilgin, 2006: 12).

Araştırmada iç geçerliliği sağlamak için yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmeden önce öğretmenlerle bilgi alış-verişinde bulunularak ve ilgili alan yazın incelenerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Dış geçerliliğin sağlanması için yöntem kısmında araştırmacının unsurları ve aşamaları açıklanmıştır.

İç güvenilirliğin sağlanması için metin haline dönüştürülen görüşme verileri araştırmacı tarafından tekrar dinlenmiş ve herhangi bir yanlışlık olup olmadığını kontrol edilmiştir. Dış güvenilirliğin sağlanması için araştırmada elde edilen ses kayıtları ve bunların dökümü ve kodlama çalışmaları araştırmacı tarafından muhafaza edilmektedir.

D. Bulgular ve Yorum

Çalışma grubundaki öğretmenlere kaynaştırma uygulamalarında yaşadıkları problemlere dair soru yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdiği cevaplar analiz edildiğinde yirmi üç öğretmenin kaynaştırma uygulamalarında bir takım problemler yaşadığı, üç öğretmenin ise herhangi bir problem yaşamadığı görülmüştür. Görüşmenin devamında, kaynaştırma uygulamalarında problem yaşadığını belirten öğretmenlere, yaşadıkları problemleri çözmek için nasıl bir yol izledikleri de sorulmuştur. Problem yaşadığını belirten yirmi üç öğretmenden on üçü, bu problemlerin üstesinden gelmek için bir takım yollara başvurduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin problemlerle başa çıkma yolları makalenin son kısmında ele alınmıştır.

1. Problem Yaşayan Öğretmenler

Kaynaştırma uygulamalarıyla ilgili problem yaşadığını belirten yirmi üç öğretmenden, on dokuzu uyarlamalarda, on biri iletişimde, dokuzu öğretimde, yedisi davranışlarda, dördü ise değerlendirmede problem yaşadığını aktarmıştır.

a. Uyarlamalarda Problem Yaşayan Öğretmenler

Çalışma grubundaki on dokuz öğretmen, kaynaştırma uygulamalarında özel gereksinimi olan öğrenciler için uyarlama yaparken bir takım problemlerle karşı karşıya geldiklerini belirtmişlerdir. Bu öğretmenlerin uyarlamalarda yaşadıkları problemler, beş alt başlıkta toplanmaktadır. Bunlar;

- Zaman Problemi (10)
- Uyum Problemi (4)
- Takip Problemi (2)

- Hâkimiyet Problemi (2)
- Hazırlık Problemi (1) şeklinde tasnif edilebilir.

Zaman Problemi

Görüşme yapılan öğretmenlerden onu (10), özel gereksinimi olan öğrencilerine uyarlama yaparken zaman sıkıntısı yaşadığını ifade etmişlerdir.

Serra öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisine daha fazla zaman ayırması gerektiğini, ancak yoğunluktan dolayı böyle bir zaman dilimi bulamadığını ifade etmiştir. *“Ben öğrencilerden bir tanesine Hazreti Muhammed’in (sav) hayatıyla ilgili bir özet hazırladım mesela. Yani çok temel bilgiler, peygamberimizin adından başlayarak işte ne bileyim annesini adı, şöyle basit bir metin hazırladım. Onu bile takip edemiyorsunuz yani çocuk çalışmış mı, etmiş mi, hazırladım verdim ama takip edip geri dönüt alma konusunda sıkıntı yaşıyorsunuz, hani size yük biniyor. Sizin ek bir zaman ayırmanız gerekiyor ama çok yoğun, ona da bir zaman ayıramıyoruz yani açıkçası.”*

İmam Hatip ortaokulunda görev yapan Yeliz öğretmen, normalde iki saat olması gereken Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini bir saatte vermek zorunda kaldıklarını ve zaman sıkıntısı yaşadıklarını şöyle belirtmiştir: *“Zaten zaman sıkıntımız dediğim gibi çok fazla var. Ee program yoğun, normalde çocuklarla daha fazla etkinlik yapmam gerekiyorken din kültürü dersinin bir saat olması bizi zora sokuyor... Haftada bir saatlik dersimde zaten defter imzalayıp, derse geçip iki saatlik müfredatı bir saate sıkıştırıyorum derken özel gereksinimi olan öğrenciyle açıkçası birebir ilgilenme ya da ona farklı program uygulama imkânım olmadı.”*

Özel gereksinimi olan öğrencisiyle ilgilenilebilmek için yeterli zamana sahip olmadığını düşünen Halime öğretmen, müfredatı yetiştirmeye çalışırken özel gereksinimi olan öğrencisini ihmal edebildiğini belirtmiştir. Ayşe öğretmen ise, özel gereksinimi olan öğrencilerine uyarlama yaparken zaman sıkıntısı yaşadığını; *“dediğim gibi zaman yetmiyor”* cümlesiyle dile getirmiştir. Ancak Ayşe öğretmen özel gereksinimi olan öğrencisinin sevgi dolu olduğunu, gerek davranış gerekse iletişim noktasında herhangi bir problem yaşamadığını da eklemiştir. Fatma öğretmen ise, etkinlikleri yetiştirmede zorlandığını ve zaman sıkıntısı yaşadığını şöyle açıklamıştır: *“Etkinliği yetiştirmede zaman sıkıntısı olabiliyor. Yani ona artı bir etkinlik yaptığım zaman, zaman sıkıntısı oluyor.”* Mehmet öğretmen ise, sahip oldukları sınırlı zamanda, normal gelişim gösteren öğrencileri öncelediklerini, özel gereksinimi olan öğrencilerin zaman sıkıntısı yüzünden ihmal edildiğini şöyle vurgulamıştır: *“Diğer öğrencilerin uğraş alanı bizim yönümüzü kapattığından, o çocuklar maalesef eğitim sistemi içerisinde zayıf olup gidiyorlar.”*

Yavuz öğretmen, öğrencilerden gelen soruların dersin yarısını aldığını, kalan sürede farklı özelliklere sahip öğrencilerin anlayabileceği bir şekilde müfredatı yetiştirmeye çalıştığını şöyle aktarmıştır: *“Zaman sıkıntısı var, iki saat dersimiz genelde peş peşe konuyor. Yani müfredat yetişecek, her seviyede öğrenci var zaten. İki saat ders varsa en az bir saati gündem dışı gelen sorular ile geçiyor. Çünkü basın yayından ve diğer derslerden akla kalan pek çok soru konu oluyor. Ne kadar konuya temas etmese de özet halinde bile olsa müdahale edilmesi gerekiyor.”*

Osman öğretmen, derslerde özel gereksinimi olan öğrencilerine zaman ayırmaya çalıştığını, ancak normal gelişim gösteren öğrencilerin bu durumdan sıkılabildiği, bu yüzden daha çok teneffüslerde özel gereksinimi olan öğrencileriyle birebir ilgilenmeye çalıştığını şöyle belirtmiştir: *“Zaman sıkıntısı oluyor. İki öğrencimiz için de diyelim ki yeri geliyor dersin beş dakikasını, on dakikasını onlara ayırmak gerekiyor. Diğer öğrenciler bu arada farklı etkinliklerle meşgul etmek gerekiyor. Onun haricinde Kur’an-ı Kerim dersindeki öğrenci ile dersin dışında, teneffüslerde bir araya gelip telafi etmeye çalışıyoruz. Yoksa tamamen derste olduğu zaman bu sefer diğer öğrenciler de sıkılıyor, hem sıkılıyorlar hem de biraz haklarına girmiş oluyoruz.”*

Furkan öğretmen, müfredatın yoğun olması nedeniyle konuları yetiştirmede sıkıntı yaşadığını ve özellikle TEOG sınavına hazırlandıkları için özel gereksinimi olan öğrencilere vakit ayıramadığını belirtmiştir. Reyhan öğretmen de, TEOG sınavı gelmeden önce özel gereksinimi olan öğrencileriyle birebir ilgilenbildiklerini, ancak TEOG uygulamasıyla birlikte sınav merkezli çalışmaya başladıklarını ve özel gereksinimi olan öğrencilere vakit ayıramadığını şöyle belirtmiştir: *“Açıkçası çok üzerine düşebiliyor muyum, çok fazla düşemiyorum. Çünkü bizim sınıflarımıza TEOG uygulaması geldi. TEOG uygulaması ile alanımız biraz daha daraldı. Önceden birebir daha iyi ilgilenebiliyorduk belki, ama şu an sınav merkezli çalışıyoruz.”*

Uyum Problemi

Çalışma grubundaki öğretmenlerden dördü, kaynaştırma uygulamalarında özel gereksinimi olan öğrenciler için uyarlama yaparken uyum sıkıntısı yaşadığını belirtmiştir.

Zafer öğretmen, bazı özel gereksinimi olan öğrencilerin grup çalışmalarına uyum sağlayabildiğini, bazılarının ise sağlayamadığını dile getirmiştir. *“Adnan dediğimiz çocuğu muhtemel bir grup çalışmasına katsak uyum sağlayacaktır diye tahmin ediyorum. Ama Ceren* dediğimiz öğrencimizi grup çalışmasına katsak muhtemelen arkadaşları o kıvamı yakalayamadıkları zaman, muhtemelen onlara küsecektir ve tamamen kapıları kapatacaktır. Çalışmaya katılmayacaktır diye tahmin ediyorum.”*

* Görüşme yapılan öğretmenler, bazen özel gereksinimi olan öğrencilerinin adını kullanarak görüşlerini bildirmiştir. Çalışmada bu öğrencilere rumuz verilmiş, gerçek isimleri kullanılmamıştır.

Adem öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin olduğu sınıflarda uyum problemi yaşandığını, bazı öğrencilerin, arkadaşlarının yetersizliğiyle alay edebildiğini söylemektedir. *“Özel gereksinimi olan öğrencinin olmuş olduğu sınıflarda uyum problemi yaşıyoruz. Yani en ciddi anlamda yaşadığımız problem uyum problemi. Tabi çok anlayışlı çocuklar da var, bunların durumunu bildiği için onlara güzel davranan öğrenciler de var, ama onların işte zekâ noktasında problemi olduğu için onlarla dalga geçen, böyle şey yapan öğrenciler de var. İşte bu, sınıfa bazen yansıyor ister istemez. Mesela çocuk bir şey sorduğu zaman, dalga geçme, alaya alma vesaire durumlar ortaya çıkıyor.”*

Furkan öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıftaki diğer öğrencilerle uyumlu hareket edemediğini belirtirken, Yavuz öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıf ortamına uyum sağlamada sıkıntı yaşadığını dile getirmektedir. Yavuz öğretmen bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: *“Bu öğrencilerin en büyük sıkıntısı, sınıf ortamına ilk başta uyum sağlayamamaları, genelde tek sırada otururlar, sınıfın en arka tarafında yer alırlar. Kendini hepten dersten soyutlar, böyle her derste bir uyku modunda, sırada yerini alır, bu şekilde devam ederse kendi yeteneklerinin ortaya çıkması mümkün değil.”*

Takip Problemi

Görüşme yapılan öğretmenlerden ikisi, kaynaştırma sınıflarında yaptıkları uyarlamaları takip etmede zorlandıklarını söylemişlerdir.

Serra öğretmen, ders saati yetersiz olduğundan özel gereksinimi olan öğrencisini takip etmede sıkıntı yaşadığını şöyle dile getirmiştir: *“Takip edemiyorsunuz en büyük sıkıntısı bu. Siz materyali veriyorsunuz mesela haftada iki saat dersiniz var çocuğa. O iki saatte veriyorsunuz, bir dahaki hafta görüyorsunuz tekrar çocuğu ama bir sürü daha çocuk var. Onlarla ilgileniyorsunuz, onlara dersinizi anlatıyorsunuz. Yani çocuğa söylüyorsunuz ya fotokopisini kaybetmiş oluyor, ya yapamamış oluyor, anlamadım diyor.”*

Yavuz öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencinin öğretim faaliyetlerinden azami derecede istifade edebilmesi için takip edilmesi ve ev ortamının bilinmesi gerektiğini düşünmektedir. *“Uzun süreli takip yapma noktasında sıkıntı yaşıyoruz. Bu çok donanımlı bir ekibin desteği ile olacak bir şey. Yani iyi niyet yetmiyor tek başına. Evdeki ailesi ile olan diyalogundan her zaman haberimiz olmayabiliyor... Evde nasıldır, yani evdeki halini bilmeden okulda da çok fazla isabetli bir adım atılamıyor.”*

Hâkimiyet Problemi

Çalışma grubundaki iki öğretmen, kaynaştırma uygulamalarında uyarlama yaparken sınıftaki ahenk ve düzenin bozulabildiğini belirtmiştir.

Zeynep öğretmen, kaynaştırma uygulaması yapılan sınıfın çok hareketli olduğunu, sınıfı kontrol etmede güçlük yaşadığını belirtmiştir. *“Diyorum ya çok hareketli sınıflar, yaramazlık oranları yüksek bu okuldakilerin. O arada siz bir öğrenciyle uğraşırken sınıf kaynıyor, yani gürültü falan, zor oluyor gerçekten, sınıf hâkimiyeti elden gidiyor.”* Canan öğretmende kaynaştırma uygulamaları yaptığı sınıfı kontrol etmede güçlük çektiğini bildirmektedir.

Hazırlık Problemi

Çalışma grubundaki öğretmenlerden biri, kaynaştırma uygulamalarında uyarlama yapabilmek için önceden hazırlık yapmak gerektiğini ve bu hazırlık sürecinin yorucu olduğunu belirtmiştir.

Enes öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin özelliklerinin birbirinden farklı olduğunu, bu durumun derse hazırlık sürecini zorlaştırdığını şöyle vurgulamıştır: *“Birincisi hazırlık, özel hazırlık yapılması gerekiyor, hazırlık sıkıntısı oluyor. İkincisi, benim de yaşadığım, zaman zaman bu normal öğrenci de bile yaşadığımız sıkıntı, bunlar da daha çok oluyor. Çünkü her biri, birbirinden acayip farklı oluyor, bir tanesi tamamen görselden anlıyor, onun her türlü materyali görsel olmak zorunda, diğeri tekrardan anlıyor ve gerçekten de yani uzun süre tekrar etmen gerekiyor. Birkaç defa değil, beş, on defa.”*

Öğretmenlerin kaynaştırma eğitiminde uyarlama yaparken yaşadığı problemlere bakıldığında, en çok ders süresinin yetersizliğinden dolayı, uyarlamalara zaman ayrılamaması noktasında sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin özel gereksinimi olan öğrencilerinin takibini yapamaması da ders süresinin yetersizliğinin bir başka sonucudur. Ayrıca, özel gereksinimi olan öğrencilerle normal gelişim gösteren öğrencilerin birbirleriyle uyum sağlayamaması bir başka sorunsal meseledir. Son olarak kaynaştırma uygulamalarında sınıf hâkimiyetiyle ilgili problemler yaşandığı ve özel gereksinimi olan öğrencilere uyarlama yapabilmek için ders öncesinde ciddi bir hazırlık gerektiği, bu durumun öğretmenlerin işini bir hayli zorlaştırdığı söylenebilir.

b. İletişimde Problem Yaşayan Öğretmenler

Çalışma grubundaki on bir öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencileriyle iletişim noktasında problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Özel gereksinimi olan öğrencilerin anlam dünyalarına nasıl ineceğini bilemediğini ifade eden Canan öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerinin derste muhtemelen sıkıldığını ve kendisinin bu duruma üzülüğünü şöyle belirtmiştir. *“En büyük problem onların ruh dünyasına nasıl ineceğimizi bilmememiz. İkinci problem, görme engelli için, yani o yazıyı bilmiyorum, o tarz bir kitabı yok çocuğun. Ailesi o yazıyı öğrenmesi için bir*

şey yapmıyor. Yani çocuk oturuyor, sınıfta sadece dinliyor ve sıkılıyor muhtemelen. Tahtadakileri yazmaya çalışıyor kendince, ama göremiyor, karalıyor defterini. Yani çaresizlik ve üzüntü oluyor.”

Ahmet öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisiyle birebir iletişimde sıkıntı yaşamadığını, ancak sınıf içi iletişimde sıkıntı yaşadığını şöyle ifade etmiştir: “Birebir iletişimde çok sıkıntım yok aslında, ama sınıf içi iletişimde sıkıntı yaşıyoruz onunla.”

Osman öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisinin içine kapanık olduğunu, bu yüzden iletişimde gecikmeler yaşanabildiğini şöyle aktarmıştır: “Mesela beşinci sınıftaki öğrencimizde, daha sesiz içine kapanık olduğu için, bir soru sorduğumuz zaman hemen, anında cevabını alamama. Bazen şey yapıyor, düşünmesini beklediğimizde, tabi çocuk onu (cevabı) veriyor.”

Özel gereksinimi olan öğrencilerin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğuna, kimisinin kaynaştırma uygulamalarının yapıldığı sınıflara uyum sağlayabildiğine, kimisinin ise uyum sağlayamadığına dikkat çeken Elif öğretmen, öğretim faaliyeti yaparken en çok iletişim noktasında sıkıntı yaşadığını vurgulamıştır. “Sorduğu soruya verdiğiniz cevabı anlamadığını düşünüyorsunuz, çünkü bakışı, duruşu ya da bir sonraki sorduğu şey, çok alakasız. Onu bildiğiniz için o biraz üzücü. Öğretmen açısından da üzücü hani ona bir şekilde ulaşamıyorsunuz. Bazen bazı ünitelerde, bazı kazanımlarda, ona ulaşabiliyorsunuz, ama birçoğunda ulaşılmıyor. Ben öyle düşünüyorum. Birçok özel gereksinimi olan öğrencim oldu. Diyorum ya kimisi çok farklı normal diğerlerinden hiç farkı yok, ama kimisi de, bu öğrencim için de, o sınıfta olmaması gerekir. Ona ulaşamıyorsunuz, o iletişimde bir sıkıntı oluyor.”

Eylül öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin iletişim kurma sürelerinin daha kısa olduğunu, bu yüzden bu öğrencilerin bazen sıkıldıklarını şöyle belirtmiştir: “Ciddi bir problemimiz yok, ama bazen sıkılma olabiliyor. Çünkü onlar için zaten süre daha kısa, iletişim süresi, ders manasında.”

Mehmet öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisiyle ders içerisinde haftada sadece üç-beş dakika ilgilenmenin mümkün olduğunu ve bunun sağlıklı bir iletişim için yetersiz olduğunu şöyle belirtmiştir: “İletişim noktasında tabi ki problem yaşanıyor. Onunla ortak bir iletişim kurmak için sonuçta onun seviyesine inmek zorundasınız. Onu kendi seviyenize çıkaramazsınız. Bu durumda ister istemez haftada iki saat veya bir saat bir araya geldiğin zaman o iletişim belki de üç dakika, beş dakika oluyor. Ee tabi uygun sağlıklı bir iletişim değil bu. Onun açısından da kötü bizim açımızdan da kötü.” Bunun dışında Mehmet öğretmen, ders dışında özel gereksinimi olan öğrenciye her hafta bir beş dakika ayırmanın bile, onun gelişimi açısından oldukça faydalı olacağını ifade etmiştir. “Bir yandan da işte durumu biliyorsun, bir şey yapamama çaresizliği içerisinde. Ama ne olabilir, orada işte öğretmenin fedakârlığı çıkıyor ortaya, öğretmenlik işte orada başlıyor. Normalde hani görev gereği istediğin zaman, öğretmen gider okula dersini anlatır, verir dersini, yapar uygulamasını, çıkar. Ama onun dışında bir de hani işi hakkıyla yapmak var ya, işte orada özel olarak öğrenciyle bir beş dakika bile, bir beş dakika ona ayırmak, on dakika ayırmak ona da çok şey katacaktır.”

Yavuz öğretmen, iletişimin özel bir beceri olduğunu, bu konuda eğitim almamış bir öğretmenin özel gereksinimi olan öğrencilerle sağlıklı bir iletişim kuramadığını, iyi bir iletişim kurulamayınca öğrencinin olumsuz davranışlarda bulunabildiğini belirtmiştir. Yavuz öğretmene göre sağlıklı iletişim kurulamadığında, bazı öğrenciler kendilerini şiddete başvurarak ifade etmeye çalışmaktadır.

Özel gereksinimi olan öğrencinin olduğu bir sınıfta iletişim kopuklarının kaçınılmaz olduğunu düşünen Yeliz öğretmen, genele hitap edildiğinde özel gereksinimi olan öğrencinin ihmal edildiğini şöyle vurgulamıştır: “Otuz kişilik bir sınıfta, yirmi dokuz tane normal saydığımız öğrenci ya da işte bir tane normal saymadığımız özel gereksinimi olan öğrenci varken, iletişimde kopukluklar oluyor elbette. Bazen biz dozunu ayarlayamayabiliyoruz. Genele hitap ettiğimiz için o çocuğu gözden kaçırmış oluyoruz. Öyle bir sıkıntımız var.”

Öğrenciye sevgiyle yaklaşıldığında, bunun karşılıksız kalmayacağını bildiğini belirten Serra öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerinden birinin sadece soru sorulduğunda iletişim kurduğunu, ancak bu öğrencisinin güvenini kazanarak onun iletişime daha açık olmasına katkı sağladığını aktarmıştır. Zafer öğretmen ise, özel gereksinimi olan öğrencilerinden birinin iletişime kapalı olduğu için bazı sıkıntılara neden olduğunu, ancak diğerinin iletişime açık olması sayesinde kendini geliştirebildiğini vurgulamıştır. Son olarak Azra öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisinin bazı durumlarda kendisini iletişime kapattığını, velisiyle işbirliği yaparak bu durumu aşabildiğini belirtmiştir.

Kaynaştırma uygulamalarındaki iletişimle ilgili problemlere bakıldığında, öğretmenlerin, iletişim süresinin kısalığı, öğrencilerin seviyelerinin birbirinden çok farklı olması gibi nedenlerden, özel gereksinimi olan öğrencilerle sağlıklı bir iletişim kuramadıkları görülmektedir.

c. Öğretimde Problem Yaşayan Öğretmenler

Çalışma grubundaki dokuz öğretmen, kaynaştırma uygulamalarında öğretimle ilgili problemler yaşadıklarını belirtmiştir.

Semra öğretmen, dersin sonunda özel gereksinimi olan öğrencinin sorduğu soruların, onun dersi hiç anlamadığının göstergesi olduğunu, konuyu onun için tekrarlamak istediğinde normal gelişim gösteren öğrencilerin rahatsız olduğunu ve özel gereksinimi olan öğrencinin ödevlerini yapmadan sınıfa geldiğini ifade etmiştir.

Mehmet öğretmen, yoğun ders programından ve çok fazla sınıfa derse girmesinden dolayı özel gereksinimi olan öğrenciye ilişkin sorumluluklarını unuttuğunu ifade etmiştir. Örneğin özel gereksinimi olan öğrencisinin ailesinin, kendisinden ödev verdiği zaman çocuklarının defterine yazmasını rica ettiğini, ancak yoğun ders programı içerisinde bunu yapmayı unuttuğunu söylemiştir.

Reyhan öğretmen, derste özel gereksinimi olan öğrencisine çok fazla hitap edememenin bir problem olarak görülebileceğini düşünmektedir. Ayrıca kaynaştırma uygulamaları konusunda daha donanımlı hale geldiklerinde, bu öğrencilere daha fazla yardımcı olabileceğine şöyle işaret etmiştir: *"Belki derste çok fazla ona hitap edememe problemini yaşıyoruzdur. Ama hani dediğim gibi göz ardı asla, ki hiçbir öğrencimi göz arda etmem, ki özel gereksinimi olan öğrencilerimi asla göz ardı etmem. Yani onlara ayıracağım muhakkak bir teneffüsüm, bir vaktim vardır."*

Fatma öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin algı seviyesine yeterince inemediğini, sınıftaki zeki öğrencilerle özel gereksinimi olan öğrencilere aynı anda ders anlatmanın zorlayıcı bir durum olduğunu şöyle belirtmiştir: *"Şimdi sekizde, normal işte yoğun yoğun çalışıyorsun, hazırlanıyorsun sonra seviyeye indiğini düşünüyorsun ama seviyeye hala inemediğini fark ediyorsun. Ya da onlardan (özel gereksinimi olan öğrencilerden) sonra sınıfa toplanarak hadi birden öbür tarafa birden sınıftaki en iyi öğrenciye birden ulaşman işte o zor olabiliyor."*

Enes öğretmen, özel gereksinimi öğrencilerin dersin akışını bozabildiğini, dersin akışı bozulunca yeniden derse odaklanmak için fazladan çaba harcaması gerektiğini şöyle belirtmiştir: *"Yani sonuçta bir sınıfın içerisinde ve o sınıfın da havası var. Hele hele böyle sözel derslerin en büyük avantajı, çocuğu bir güdüleyle başlarsın ve o havayı hiç düşürmezsin. Belki medya da reyting diyorlar. Yani o öğretmenin o şovunu engellemek lazım. Engellendiği zaman, yani o tekrarı yaptığın zaman, iki öğrenci sağındaki, solundaki öğrenciye baktı mı, sen ya bir öğrenci ya bütün sınıf, tercihte zorlanıyorsun. Hangisini tercih edeyim diye. Çünkü tekraren o çocuğu güdülemek için ya bir hikâye anlatmak zorundasın, ya ilginç bir soru sormak zorundasın. Bunun için de zaman harcamak zorundasın."*

Zeynep öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisinin dersle alakasız anlatımlarda bulunabildiğini, bu yüzden arkadaşları karşısında komik duruma düştüğünü şöyle aktarmıştır: *"Mesela diyelim ki bir öğrenci heyecanla parmak kaldırıyor, özel gereksinimi olan öğrenci. Bizim söylediğimize (göre onun söylediği) çok uç bir şey. Anlatıyor günlük hayatından bir şey, bir kelime belki benzerlik kuruyor, ama anlattığı şey çok uç bir şey, hiç ilgisiz bir şey. Bu sefer sınıfta gülüşmeler oluyor, yani bayağı acımasız eleştiriler geliyor arkadaşlarından."*

Halime öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisinden dolayı sürekli aynı konuları tekrar etmek zorunda kalmasını ve bu öğrencisinin ödevlerini zamanında yapmamasını problem olarak görmektedir. *"Yoğun olarak yaşadığım, sürekli tekrar ediyoruz ve ödev verdiğimde de bunları zamanında yapmıyor mesela. Ee sürekli aynı ödev üzerinde, hani iki hafta, üç hafta neyse kalmak zorunda kalıyoruz. Böyle bir sıkıntı var."*

Özel gereksinimi olan öğrencisinin okuma-yazmasının olmadığını vurgulayan Zehra öğretmen, bundan dolayı öğretimde problem yaşadıklarını şöyle dile getirmiştir: *"Yazamadığı için zihinde tutma problemi oluyor haliyle. Okuyamadığı için de derse katılım gösteremiyor. Bu anlamda her şekilde akademik anlamda sorun yaşıyoruz."*

Ahmet öğretmen ise, özel gereksinimi olan öğrencilerin, diğer öğrencilere öğretimle ilgili bazı konularda olumsuz örnek olabildiğini şöyle vurgulamıştır: *"En büyük sıkıntımız onlarda, hani diğer öğrencileri kendine benzetmeye, hani nedir, ödevini yapmazsa diğer arkadaşları da "bunu o yapmazsa ben de yapmam, onunki eksikse ben de eksik verebilirim" gibi düşünüyor, dedim ya öğrenci bunu kullanıyor."*

Öğretimde yaşanan problemlere genel olarak bakıldığında, konu tekrarı yapmak zorunda kalma, özel gereksinimi olan öğrencinin seviyesine yeterince inememe ve dersin akışının bozulması gibi hususların öğretmenlerin en çok sıkıntı yaşadığı konular olduğu görülmektedir.

d. Davranışlarda Problem Yaşayan Öğretmenler

Görüşme yapılan öğretmenlerden yedisi, özel gereksinimi olan öğrencilerin olumsuz davranışlar sergileyerek problem oluşturabildiğini söylemişlerdir.

Derya öğretmen, normal gelişim gösteren öğrencilerin dersin bölünmesinden rahatsız olduklarını ve özel gereksinimi olan öğrenci dersi böldüğünde ona tepki verdiklerini ifade etmiştir. Derya öğretmen bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *"Şimdi istemsiz hareketlerde bulunduğu için ve sesli çıkışlar yaptığı için bir anda fiziksel ortamı etkileyen bir duruma dönüşüyor. O yüzden en büyük sıkıntı bu zaten... Zaten Rifat ee kas sistemini her an kontrol edemiyor, olduğu yerde ileri geri vücudunu sallıyor, ayaktayken de yapıyor, oturduğu zaman da zaman zaman bunu yapıyor, sürekli sallanıyor."* Ayrıca Derya öğretmen, normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimi olan öğrenciye olan geçen seneki tavırlarıyla bu seneki tavırlarının çok farklı olduğunu, bunda ergenlik dönemine girmelerinin etkisinin olduğunu düşündüğünü şu cümlelerle aktarmıştır: *"Bu sene onların sabırlarının tükendiğini görüyorum ona karşı. Bunda ergenlik döneminin çok büyük etkisi var. Çünkü Rifat da ergenlik dönemi yaşıyor. Arkadaşları da ergenlik dönemine giriyor. Ve artık hani tahammülleri daha azalmış gibi görüyorum. Çünkü birden üç beş kişi tepki göstermeye başlıyor. "ya sus artık" mesela bunu ben geçen sene kesinlikle duymadım."*

Enes öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencinin etiketlenmesini ve sınıfta kabul görmemesini önemli bir problem olarak görmektedir. Özel gereksinimi olan öğrenciyle ilgili olumsuz imajın yıkılması ve bu öğrencilerin sınıfta kabul görmesi durumunda öğretmenin kendi sorumluluklarını daha rahat yerine getirebileceğini şöyle açıklamıştır: *"O çocuk mimlenemiyor, biliniyor çevresinden, bu kaynaştırma (öğrencisi) dediğin anda ister istemez bir şekilde etiketliyorsun. Bu sefer normal çocuğun yaptığı bir kaogayı bile kim yaptı, Şerif. Ha o kaynaştırmaydı diye aslında geriye dönüp baktığın zaman öğretmenin de hafızasında bir haksızlık olduğu yani o çocuğa karşı haksızlık yaptığını düşünmeye seok oluyorsun... Genelde o yaşadığımız sıkıntı etiketlenme ve kabul görme, en çok şey yaptığım problem ettiğim konu o. Kabul görürse o çocuk problem yok yani sınıf onu sahiplenirse problem yok. Ondan sonrası sana kalıyor, yani. Senin destek olmana kalıyor. Hele hele bir de kabullenme yoksa ve sürekli bir şeyler yapılıyor, suç çocuğa atılıyorsa orda çok problemler yaşıyoruz."* Enes öğretmen özel gereksinimi olan öğrencisinin fiziki yönden arkadaşlarını rahatsız edebildiğini de aktarmıştır: *"Normalde iki öğrenci arasında yaşanmayacak problemler, bu öğrenciyle diğer öğrenci arasında yaşanabiliyor. Yani Şerif kaba, cüsseli bir çocuk, bir arkadaşına dokunduğu zaman ona vurmuş gibi gelebiliyor, dolayısıyla bu bir problem."*

Ahmet öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin normal gelişim gösteren öğrencilerin anlamlandırabildiği bazı konuları anlamlandıramadığında, saldırgan bir tutum sergileyebildiklerini vurgulamıştır: *"Yoğun olarak yaşadığımız, çoğunlukla agresif olmaları. Çünkü, normal bir öğrencinin anlamlandırdığı bazı şeyleri, anlamlandıramıyorlar zihinlerinde, (yani) gerçek algısı diğer öğrenciler gibi değil, kendi iç dünyası var."*

Adem öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisinin dersi anlamakta zorluk çektiğini, bu yüzden dersten koparak arkadaşlarını rahatsız etmeye başladığını şöyle belirtmiştir: *"Sekizinci sınıfta bulunan bir özel gereksinimi olan öğrenci, müfredat onun seviyesinin çok üzerinde olduğu için müfredatı anlattığın zaman, bu çocuk ister istemez dersten kopuyor. Anlamadığı zaman da bu sefer başka şeylerle meşgul oluyor veya etrafındaki öğrencileri rahatsız etmeye başlıyor. O zaman sınıfta bir huzursuzluk ortamı meydana getiriyor. O zaman ona farklı bir etkinlik vermek istiyorsun. Farklı bir etkinlik verdiğin zaman da niye bana veriyorsun diğerlerine vermiyorsun diye bir şey ortaya çıkıyor."*

Meryem öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisinin sınıfta gürültü olunca rahatsız olduğunu belirtmiştir. Meryem öğretmenin bu rahatsızlığı gidermek için öğrencisine bu gibi durumların normal olduğunu izah etmeye çalıştığını dile getirmiştir: *"Biraz hassas, sınıfta gürültü olunca arkadaşlarına kızabiliyor, ama ben Havva'ya sınıflar böyle bir yerdir, okullarda gürültü olur, bazen işte ses bizi rahatsız etse de, bazı durumlara alışma durumundayız gibi yani."*

Semra öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerin bazen dersi ilgisiz sorularla bölebildiğini ve arkadaşlarını rahatsız edici davranışlarda bulunabildiğini şöyle aktarmıştır: *"Aşırı soru sormaları, bunun dışında konuyla hiç alakası olmayan, bir şey söylüyor, tabi o zaman ders bölünüyor. Arkadaşlarıyla zaman zaman sorun yaşayabiliyorlar. Mesela arkadaşları bir takım sıkıcı davranışlarından bıktıklarını bana ifade ediyorlar. Ben kaç kere artık yeter, bu kadar, yapma, diye (söyledim)."*

Özel gereksinimi olan öğrencisinin sınıf içi kurallara uymadığını vurgulayan Furkan öğretmen, bu noktada çok hazırlıklı olunması gerektiğini de eklemiştir: *"Dersi bölmede, ders içi kurallara uymada sıkıntılar yaşadığı için işte sınıftaki en büyük çektiğimiz sıkıntı odur. Dersi dinlemede, çünkü onun bazen izin almıyor (konuşmak için). Sınıf kurallarına uymama da, ayağa kalkma, konuşma, sınıf çıkma gibi davranışları rahat göstereceği için öğretmenin burada çok hazırlıklı olması gerekir."*

Öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarında davranışlarla ilgili yaşadıkları problemlere bakıldığında, özel gereksinimi olan öğrencinin sınıf içi kurallara uymaması, arkadaşlarını rahatsız etmesi, ilgisiz sorularla dersin akışını bozması gibi farklı yollarla öğretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebildiği görülmektedir. Diğer taraftan özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıfta kabul görmemesi de bazı olumsuz davranışlara neden olabilmektedir.

e. Değerlendirmede Problem Yaşayan Öğretmenler

Çalışma grubundaki öğretmenlerden dördü, değerlendirmede problem yaşadığını aktarmıştır.

Normal gelişim gösteren öğrenciler için hazırlanan sınav kâğıdının özel gereksinimi olan bireye verilmesi durumunda sıkıntı yaşandığını belirten Elif öğretmen, bu öğrencinin seviyesine uygun özel sorular hazırlanması gerektiğini belirterek bu sıkıntının çözüm yolunu da şöyle göstermiştir: *"Şimdi ona göre sınav hazırlanmış keskinlikle bir sorun yok. Çünkü onun düzeyine göre sorular, işte şıkları az, ya da tamamlamalı. Ama normal bir öğrenciye verdiğimiz sınav kâğıdını verdiğimizde en fazla on puan, on beş puan, yirmi puan, olmuyor o zaman."*

Ahmet öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencinin mantıksal veya kurgusal anlamda hatalar yapabildiğini, bu durumun değerlendirmede problem oluşturabildiğini, ancak öğrencinin lehinde değerlendirme yapmaya çalıştığını şöyle vurgulamıştır: *"Yani mantıksal hatalar veya kurgusal anlamda sıkıntı oluyor çocukta. O zamanda mutlaka biraz inisiyatif kullanıp iyi yanlı değerlendirme yapabiliyoruz tabi ki."*

Özel gereksinimi olan öğrencisini, hedeflediği kazanımlara göre değerlendirdiğini belirten Fatma öğretmen, kendi yaptığı değerlendirmelerde bir problem yaşanmadığını ancak Milli Eğitim Bakanlığı'nun

yaptığı merkezi değerlendirmede sıkıntı yaşadığını ifade etmiştir. Fatma öğretmen, TEOG sınavında özel gereksinimi olan öğrencilere normal gelişim gösteren öğrencilerle aynı soruların sorulduğunu, bu durumdan dolayı düşük not alan özel gereksinimi olan öğrencilerin psikolojilerinin olumsuz yönde etkilenebildiğini aktarmıştır. Fatma öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı'nın özel gereksinimi olan öğrenciler için ayrı sorular hazırlaması gerektiğini de belirtmiştir. Fatma öğretmen düşüncelerini şöyle aktarmaktadır: *"Biz bireysel değerlendirme yaparken kendi sınıflarımızda problem yok aslında. Yani zaten almak istediklerimi biliyorum. Ona göre bir değerlendirme sunuyorum. Ama Milli Eğitimin yaptığı değerlendirme bizimkisi gibi olmuyor. Milli Eğitim hani sınıfta aynı eşit sorular sorup, aynı şekilde değerlendiriyor. Dolayısıyla o zamanda çocuk düşük, seviyesi düşük oluyor. Okul başarısını da etkiliyor. Çocuğun psikolojik durumunu da etkiliyor. Bizim dersimizde problem olmuyor tabi ki, benim dersimde bir problem varsa, o zaman benim çalışmam yetersiz diye düşünmem gerekiyor."*

Reyhan öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencilerle normal gelişim gösteren öğrencileri beraber sınav yaptıklarında, özel gereksinimi olan öğrencilerin çok düşük not aldıklarını, ancak bu öğrencilere geçer not vermeleri gerektiği için notlarını yükseltmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bu şekilde gereken kazanımları edinemedikleri halde özel gereksinimi olan öğrenciler dersi geçmiş olmaktadır.

Değerlendirmede yaşanan problemlere bakıldığında, normal gelişim gösteren öğrencilerle özel gereksinimi olan öğrencilerin aynı sınava tabi tutulmasının, bir takım olumsuz sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Öğretmenlerden biri (Fatma), özellikle TEOG sınavında özel gereksinimi olan öğrencilerin gözetilerek, ayrı sorularla değerlendirilmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

2. Problem Yaşamayan Öğretmenler

Çalışma grubundaki öğretmenlerden üçü, kaynaştırma uygulamalarında problem yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Bunlardan Eymen öğretmen, almış olduğu medrese eğitimi sayesinde özel gereksinimi olan öğrencilerle ilgili bir sıkıntı yaşamadığını belirtmiştir. Eymen öğretmen, öğrencilerin kendisini hem sevdiğini hem de korktuğunu bu sayede sınıf hâkimiyetinde problem yaşamadığını şöyle ifade etmiştir: *"Benim şöyle bir durumum var, ben medrese okuduğum için birazda yani pedagojik olarak şöyle diyeyim sana, yani ben biraz klasik öğretmenim, yani medrese usulü uyguluyoruz, biraz korkuyorlar benden. Hem çok seviyorlar beni hem çok korkuyorlar, yani. Onu da ayarladık nasıl ayarladıysak artık."*

Musa ve Asya öğretmenler de kaynaştırma uygulamalarıyla ilgili herhangi bir problem yaşamayıp yaşamadıklarını sordüğümüz da, herhangi bir problem yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Kaynaştırma uygulamalarında problem yaşamadığını belirten bu üç öğretmenin ikisinin kırk yaş üzeri birinin otuz yaş üzeri olduğu için mesleklerinde tecrübeli oldukları düşünülebilir. Bu bilgiden hareketle, kaynaştırma uygulamalarında problem yaşamamalarında tecrübelerinin etkisi olduğu söylenebilir. Ancak Eymen öğretmenin problem yaşamamasıyla ilgili olarak korku motifini dile getirmesi, gerçekte problemin olmadığını değil üstünün örtüldüğünü gösterebilir.

3. Öğretmenlerin Problemlerle Başa Çıkma Yolları

Kaynaştırma uygulamalarında problem yaşadığını belirten yirmi üç öğretmenden on üçü, yaşadıkları problemleri çözmek için bir takım yollara başvurduklarını ifade etmiştir. Bu çözüm yolları dört alt başlıkta toplanmaktadır.

- Öğrenciyle Konuşarak Uyarma (4)
- Rehberlik Öğretmeniyle Görüşme (4)
- Birebir İlgilenme (3)
- Aileyle İşbirliği (3)

a. Öğrenciyi Uyarma

Çalışma grubundaki öğretmenlerden dördü, özel gereksinimi olan öğrencisiyle ilgili bir problem yaşadığında onunla konuşarak uyarmayı tercih ettiğini söylemişlerdir.

Semra öğretmen, bazen özel gereksinimi olan öğrencisini yanına çağırıp onunla özel olarak konuştuğunu şöyle belirtmiştir. *"Onun anlayacağı en uygun dille, onu kırmadan, sınıf içinde de onu rencide etmeden uyarıya çalışıyorum. Özel bir yanıma çağırıp bazen konuştuğum olmuştur. Ya ben daha çok bunlara hani sınıf içinde herkes gibi davranmayı daha çok yeğliyorum. Yani sen diğerleri gibisin, senin çok fazla ne olumlu ne olumsuz bir ayrıcalığın olamaz."* Canan öğretmen ise, özel gereksinimi olan öğrencisini derse karşı ilgisiz davrandığında uyardığını şöyle ifade etmiştir: *"Bazen ilgisiz oluyor, biraz kızıyorum, hatta niye ilgilenmiyorsun diye."*

Yavuz öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisiyle ilgili problemlere çözüm üretirken, bu öğrenciyi duygusal yönden olumsuz etkilemeyecek açıklamalarda bulunduğunu şöyle ifade etmiştir. *"Yani kendisine değer verdiğimizizi, istenilen şeyin kendisi için faydalı olacağını, bazen eleştirsek bile o hareketini beğenmediğimizi, yoksa şahsıyla ilgili bir sorunumuz olmadığını ve zamanla kendisinin de bize hak vereceğini ifade ederek samimiyetimizi ortaya koymaya ve bunu ufak bahaneler ile devam ettirmeye çalışıyoruz."*

Özel gereksinimi olan öğrencisinin sınıfta ayağa kalkarak dersin akışını bozduğunu ifade eden Derya öğretmen, bu sorunu çözmek için sesini yükseltmek zorunda kaldığını şöyle aktarmıştır: *"İlk başlarda işte yavrum hadi gel geçelim, hatta birlikte geçelim yerimize falan çünkü öğretmen masasına kadar geliyordu. Hiçbir şekilde bir fayda sağlamadığını gördüm... Annesi bana aynen şunu söyledi hocam sert ve net çıkışlar yapmadığınız sürece oturmayacaktır. Öyle durumlarda sert bir çıkış yapmalısınız. Ben de ondan sonra çok kısa cümleler "Rıfki hemen yerine otur, Rıfki hemen yerine geç." Sert ve kesin konuştuğum zaman benim kararlı olduğumu anladığı an oturuyor, en azından yerinde kalıyor. Bunun çok etkili olduğunu gördüm, ama kendimi o kadar kötü hissettim ki sonra arkadaşlarına açıklama yapmak zorunda kaldım... Çünkü bir din kültürü öğretmeni ya da başka bir branşta olmanızın da önemi yok ama hele hele bir din kültürü öğretmeninin hani engelli birisine karşı sert bir çıkışla bir şey ifade etmesi beni çok önce rahatsız etti. Fakat şunu gördüm ki ben de sonuçta sağlık meslek lisesi mezunuyum. Sağlık eğitimi alan birisi bunu daha farklı değerlendiriyor. O çocuğun bunu ona bağırma olarak algılamadığını biliyorum. Komut alma şekli bu olmuş bu yaşına kadar."*

b. Rehberlik Öğretmenine Danışma

Görüşme yapılan öğretmenlerden dördü, kaynaştırma uygulamalarında yaşadıkları problemleri rehberlik öğretmenleriyle görüşerek çözmeye çalıştıklarını söylemişlerdir.

Elif öğretmen, özel gereksinimi olan öğrencisiyle ilgili başa çıkamadığı bir sıkıntı yaşadığında, rehberlik öğretmeniyle görüştüğünü belirtmiştir: *"Rehberlik öğretmeniyle görüşüyoruz bizim eksik kaldığımız noktalarda, ya da sınıfın kendi rehberlik öğretmenine söylüyoruz, o oraya yönlendiriyor."* Ahmet öğretmen de bir problemle karşılaştıklarında rehber öğretmene danıştıklarını ifade etmiştir. Ahmet öğretmenin ifadelerinden rehber öğretmenin gerekli durumlarda öğrencinin ailesiyle de iletişime geçerek çözüm arayışlarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca okulda özel eğitim sınıfı olduğundan, özel eğitim öğretmenlerinden de destek alabildiğini vurgulamıştır: *"Birinci aşamada mutlaka rehber öğretmene danışıyoruz. O da çözüm olmazsa zaten rehber öğretmenimiz ailesini çağırıyor... Rehber öğretmen bu konuda iyi çalışıyor. Bu seneki hocamız Allah razı olsun iyi çalışıyor, çaba gösteriyor. En büyük desteğimiz o zaten. Bir de mesela bizim okulda özel eğitim sınıfı var. Özel eğitim hocalarımızdan da çok iyi destek alıyoruz o anlamda."*

Furkan öğretmen, ders öncesinde özel gereksinimi olan öğrencisinin durumunu kontrol ederek derse katılıp katılamayacağını tespit etmeye çalıştığını, derse katılabilecek durumda değilse rehber öğretmen ve idareyle iletişime geçtiğini aktarmıştır. Özel gereksinimi olan öğrencileriyle karşılaştığı problemleri nasıl çözmeye çalıştığını sorduğumuz Zeynep öğretmen ise, çoğu zaman kaynaştırma uygulamalarında karşılaşılan problemlerin çözümsüz kaldığını, ancak rehberlik servisiyle iletişime geçerek bazı problemleri aşmaya çalıştığını belirtmiştir.

c. Birebir İlgilenme

Görüşme yapılan öğretmenlerden üçü, kaynaştırma uygulamalarında yaşadıkları problemleri özel gereksinimi olan öğrencileriyle birebir ilgilenerek çözmeye çalıştıklarını aktarmışlardır.

Zehra öğretmen, birebir iletişim kurarak öğretim faaliyetlerinin yapılmasının daha faydalı olacağını vurgulayarak şunları söylemiştir: *"Öğretmen birebir onunla iletişim kurunca, birebir eğitim, öğretim uygulayınca ona daha çok katkısı oluyor."* Yoğun programına rağmen, özel gereksinimi olan öğrencisine zaman ayırmaya çalıştığını ifade eden Zafer öğretmen ise, bu çabalarına rağmen fazla mesafe kat edemediğini ve başka çözümler aranması gerektiğini dile getirmiştir. Zafer öğretmen; *"Önemli olan ders öğretmeni olarak benim onunla iletişime geçmem."* cümlesiyle birebir ilgilenerek kaynaştırma uygulamalarında yaşanan problemlerin üstesinden gelinebileceğine işaret etmiştir. Mehmet öğretmen de özel gereksinimi olan öğrencileriyle ilgili problemlerin başkalarından yardım almadan da çözebileceğini, ancak bunun için öğretmenin öğrencileriyle daha fazla ilgilenmesi gerektiğini, bunun da daha fazla emek ve zaman harcamak anlamına geldiğini belirtmiştir.

d. Aileyle İşbirliği

Çalışma grubundaki öğretmenlerden ikisi, kaynaştırma uygulamalarında yaşadıkları problemleri özel gereksinimi olan öğrencilerin aileleriyle işbirliği yaparak çözmeye çalışmaktadırlar.

Enes öğretmen, kaynaştırma uygulamalarında karşılaştıkları problemleri çözerken takip ettikleri yöntemin problemin yapısını göre değiştiğini, ancak özel gereksinimi olan öğrenci söz konusu olduğunda ailelerle işbirliğini artırarak problemleri çözmeye çalıştıklarını vurgulamıştır: *"Ya yeri geliyor aileyle çözüyorsun (problemin) şekli şemali neyi gerektiriyorsa ona göre. Yani normal bir öğrencideki problemin boyutu neyse onda da aynıdır. Bence arada bir fark yok, ama burada aileyi biraz daha fazla katıyoruz. Çünkü aileyi katmadığımız zaman çocukta müdahale edemediğimiz şeyler oluyor. Çocuk anlamıyor bizi."* Halime öğretmen ise, özel gereksinimi olan öğrencilerin ödevlerini ailelerle işbirliği yaparak takip ettiklerini, bu şekilde muhtemel problemleri engellediklerini belirtmiştir.

Derya öğretmen özel gereksinimi olan öğrencisinin annesinin sürekli okulda olduğunu, kendisinin baş edemeyeceği bir sıkıntı çıktığında annesinin devreye girdiğini ifade etmiştir: *"Ben o konuda annesinden yardım alıyorum. Bu gibi durumlarda zaten en iyi doktor da en iyi öğretmen de anne gerçekten. Anne sürekli okulda, sabah onunla birlikte geliyor. Burada okulda temizlik elemanlarımızın oturduğu odada oturuyor çıkışa kadar. Ondan*

sonra oğlunu alıp gidiyor. Sınıfta bir sıkıntı çıkardığı zaman öğretmenlerin onun yerini biliyorlar zaten. Hemen anne çağırılıyor. Anne ya o hemen duruma müdahale ediyor, hani artık tehdit ederek. Durumu düzeltiyor ya da alıp götürüyor dışarıya, ama diğer derse tekrar getirmek üzere.”

Kaynaştırma uygulamalarında karşılaştıkları problemleri çözme yöntemlerini sorduğumuz çalışma grubundaki iki öğretmen (Adem ve Serra), yukarıdaki dört kategoriye girmeyen düşünceler ifade etmişlerdir. Adem öğretmen bu öğrencilerin ayrı sınıflarda eğitim görmesi gerektiğini, bu şekilde bütün problemlerin çözülmüş olacağını söylerken, Serra öğretmen, sorunları çözmek için kendilerinin güçlerinin yettiği ölçüde mücadele ettiklerini, yöneticilerin de tepeden inme çözümlerle değil, eğitim faaliyetlerini yerinde gözlemleyerek çözüm üretmeye çalışmaları gerektiğini belirtmiştir.

Nizamoglu (2006: 99) ve Gök'ün (2013: 88) araştırmalarında, sınıf öğretmenlerinin özel gereksinimi olan öğrencileriyle ilgili bir problem yaşadıklarında uyarma, görmezden gelme, öğrenciyle birebir konuşma, göz teması kurma, yaptığı davranışın ondan beklenmediğini ifade etme, rehber öğretmene danışma ve aileyle iletişime geçme gibi teknikler kullandıkları görülmektedir. Bu noktada çalışma grubumuzdaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleriyle, Nizamoglu'nun ve Gök'ün çalışmalarındaki sınıf öğretmenlerinin benzer çözüm yollarına başvurdukları söylenebilir. Türk'ün (2011: 165) çalışmasında ise öğretmenlerin, özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıfla uyumlu hareket edemediklerini düşündükleri görülmektedir. Bu çalışmada da uyarlamalarda yaşanan problemlerin bir kısmının özel gereksinimi olan öğrencilerin uyum eksikliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

D. Sonuç ve Öneriler

Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanmaktadır:

Çalışma grubundaki öğretmenlerin çoğu, kaynaştırma eğitimi uygulamalarında özel gereksinimi olan öğrencilere uyarlama yaparken, ders süresinin yetersizliği ve buna bağlı olarak özel gereksinimi olan öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimini takip edememe, özel gereksinimi olan öğrencilerin sınıfa uyum sağlayamaması ve bu yüzden öğretmenlerin sınıfta hâkimiyet kurmasının zorlaşması gibi problemler yaşamaktadırlar.

Çalışma grubundaki DKAB öğretmenlerinin yarısına yakını özel gereksinimi olan öğrencilerle iletişim kurarken zorluk yaşamaktadırlar.

Özel gereksinimi olan öğrencilerin dersi anlamamasından dolayı konu tekrarı yapmak zorunda kalma, özel gereksinimi olan öğrencinin seviyesine yeterince inememe ve dersin akışının bozulması gibi hususlar, öğretmenlerin öğretim faaliyetinde bulunurken en çok sıkıntı yaşadıkları konular arasındadır.

Çalışma grubundaki öğretmenlerin yaklaşık dörtte birine göre, özel gereksinimi olan öğrencilerin davranışları sınıfın düzenini ve dersin akışını bozmaktadır.

Bazı öğretmenler özel gereksinimi olan öğrencilerinin akademik performansını değerlendirirken problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Normal gelişim gösteren öğrencilerle özel gereksinimi olan öğrencilerin aynı sınava tabi tutulmasının, bir takım olumsuz sonuçlara yol açtığı görülmektedir.

Çalışma grubundaki öğretmenlerin yarısı, kaynaştırma eğitimi uygulamalarında yaşanan problemlerin üstesinden gelmek için özel gereksinimi olan öğrenciyi uyarma, rehberlik öğretmenine danışma, özel gereksinimi olan öğrenciyle birebir ilgilenme ve özel gereksinimi olan öğrencinin ailesiyle işbirliği yapma gibi farklı çözüm yöntemlerine başvurmuşlardır.

Çalışmada yirmi üç öğretmen kaynaştırma eğitimi uygulamalarında bir takım problemlerle karşılaştığını belirtirken, bu problemlerle başa çıkma yollarını ifade eden on üç öğretmen vardır. Öğretmenlerin önemli bir kısmının kaynaştırma eğitimi uygulamalarında karşılaştıkları problemlerle nasıl başa çıkacaklarını bilemedikleri görülmektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine kaynaştırma eğitimi uygulamalarında karşılaştıkları problemlerle nasıl başa çıkabileceklerine dair hizmet içi eğitim seminerleri uygulanabilir.

Kaynaştırma eğitimi uygulamalarının yapıldığı okullarda özel eğitim uzmanının olması, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi uygulamalarını daha etkili ve verimli bir şekilde yürütmesine katkı sağlayabilir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri kaynaştırma uygulamalarında karşılaştıkları problemlerin çözümünde okul idarecileri ve diğer öğretmenlerden destek alınabilir.

Rize ilinde gerçekleştirilen bu araştırma farklı illerde de gerçekleştirilebilir ve elde edilen bulgular karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- ATKIN, Nilay (2010). *Kaynaştırma*, H. Avcıoğlu içinde, İlköğretimde Özel Eğitim (s. 19-64), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
BALCI, Ali (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Akademi.
BATU, Sema, & Kırcalı İftar, Gönül (2011). *Kaynaştırma*, Ankara: Kök Yayıncılık.
BERNARD, H. Russell (2000). *Social Research Methods Qualitative and Quantitative Approaches*, London: Sage Publications.

- BİLGİN, Nuri (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BLACKHURST, Edward A., & Berdine, William H. (1981). *An Introduction to Special Education*, Boston USA: Little, Brown and Company.
- CEYLAN, Remziye, & Aral, Neriman (2005). "Entegre Eğitim", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), s. 69-79.
- ÇEPNİ, Salih (2007). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- EİESLAND, Nancy L. (2005). *Integrating Disability in Religious Studies and Theological Education*. (<http://www.rsonline.org/images/pdfs/spotlight-2005-05may.pdf> adresinden alındı.)
- EKİZ, Durmuş (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERKUŞ, Adnan (2011). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci*, Ankara: Seçkin.
- FRAENKEL, Jack R., & Wallen, Normen E. (2009). *How to Design and Evaluate Research in Education*, New York: McGraw-Hill.
- GÖK, Ramazan (2013). *Kaynaştırma Eğitimi Öğrencisi Bulunan İlkokul Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf Yönetiminde Karşılaştıkları Zorluklar ve Bu Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- HALLAHAN, Daniel P., & Kauffman, James M. (1978). *Exceptional Children (Introduction to Special Education)*, New Jersey USA: Prentice-Hall.
- KIRCAALİ-İFTAR, Gönül (1998). *Kaynaştırma ve Destek Özel Eğitim Hizmetleri*, S. Eripek içinde, *Özel Eğitim* (s. 17-26), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- KÜMBETOĞLU, Belkıs (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- LEWIS, Rena B., & Doorlag, Donald H. (1991). *Teaching Special Students in The Mainstream*, New York: Macmillan Publishing Company.
- MAYRING, Philipp (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (A. Gümüş, & M. S. Durgun, Çev.), Ankara: BilgeSu.
- NİZAMOĞLU, Nimet (2006). *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamalarındaki Yeterlikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZGÜR, İskender (2011). *Engelli Çocuklar ve Eğitimi Özel Eğitim*, Adana: Karahan Kitabevi.
- SUCUOĞLU, Bülbin, Diken, İbrahim H., Demir, Ş., Ünlü, E., & Şen, A. (2010). *Özel Eğitim Terimler Sözlüğü*, Ankara: Maya Akademi.
- TÜRK, Nefise (2011). *İlköğretim Okullarında Uygulanan Kaynaştırma Eğitimi İle İlgili Sosyolojik Bir Araştırma (Denizli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM, Ali, & Şimşek, Hasan (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26184_0.html.
- http://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/yayimlar/kaynastirma/kaynastirma.pdf.
- http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2014_2015.pdf.